

Girtelschmidová, Věra

Zamyšlení nad několika mluvnickými termíny

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1970, vol. 19, iss. A18, pp. [63]-73

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101429>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VĚRA GIRTELSCHMIDOVÁ

ZAMYŠLENÍ NAD NĚKOLIKA MLUVNICKÝMI TERMÍNY

V poslední době se ozývají stesky nad často přebujelým metajazykovým aparátem v novějších lingvistických pracích, jehož zvládnutí je někdy časově náročnější než studium sdělení samého; termíny a symboly pro tytéž jevy se u různých autorů liší, někteří autoři užívají stejných termínů pro jevy odlišné, mnozí autoři sahají po nových termínech pro pojmy s tradičními názvy.

Doplňování mluvnické terminologie je proces přirozený a plně oprávněný. Při zkoumání nových problémů nebo při nových pohledech na staré problémy není skutečně vždy možno vystačit se vžitým názvoslovím. Často může v takovém případě nový vhodný název říci k problematice více než dlouhý výklad.

Právě výsledků konfrontačního studia využívá se v mezinárodní jazykovědě dvostranně nebo vícestranně. Tento kontakt, který na jedné straně velmi příznivě ovlivňuje rozvoj jazykovědy, přináší někdy nesnáze v oblasti terminologie. Určitý mluvnický termín, který má vhodné terminologické souvislosti v jednom jazyce, může při mechanickém přejetí v jiném jazyce působit neústrojně a nenáležitě, popřípadě i nesrozumitelně. Hledat a najít vhodný ekvivalent pro nové termíny cizích autorů v mateřštině nebývá vždy snadné.

Je hlavně na autorech samých, aby zvážili, kdy je názvoslovné novátorství oprávněné a kdy je jen módní přítěží, která ztěžuje pochopení výkladu. V každém případě je pak třeba, jak je známo, časového odstupu a všestranného posouzení dané problematiky, než může dojít k odpovědnému závaznému výběru nejvhodnějšího termínu z řady synonymních výrazů.

Při volbě termínů je vždy třeba brát v úvahu několik základních kritérií. Termín by měl být

- a) jazykově vhodný,
- b) adekvátní věci,
- c) ve shodě s tradicí,
- d) v souladu s mezinárodním územ atd.

Nebývá vždy snadné zvolit výraz, který by splňoval tyto (někdy protikladné) požadavky na termín kladené — a tu je nutno důkladně vážit.

Ve své stati se chci obírat právě těmi případy, kdy dosavadní termín je v rozporu s pravou povahou věci a škodí jednoznačnému pojetí vysvětlovaných mluvnických jevů, eventuálně případy, kdy ruština a čeština nemá ustálené odpovídající dvojice termínů. Tuto problematiku se pokusím ilustrovat tak tradičními termíny, jakými jsou názvy pro substantiva dějová, substantiva verbální, deverbativa; slovesa přechodná, nepřechodná; genitiv subjektový a objektový, na něž jsem narazila při zpracování problematiky substantiv dějových (dále SD) při konfrontačním studiu rusko-českém.

I. Jestliže vyjdeme při sledování názvů pro substantiva s dějovým významem z prací třeba jen českých autorů, dostaneme dosti obsáhlou synonymní řadu, v níž jde většinou o různě kombinované překladové varianty latinského názvu *nomina actionis*: podstatná jména dějová, dějová jména, substantiva dějová, dějová deverbativa, substantiva deverbální. Tyto názvy jsou zcela jednoznačné (až na termín substantiva deverbální, kde by mělo být vyloučeno, že jde o deverbální substantiva dějová¹), připouštějí totiž jediný výklad: jsou svým obsahem širší než termín podstatné jméno slovesné (tzn. dějové — o této problematice viz dále) a užší než termín deverbativum (tj. jakékoliv slovo tvořené od slovesného základu).

V pracích ruských autorů se tato mnohostranná, ale přece jen monosemantická názvoslovná jednotka a diferenciacie nevyskytuje. Termín *отглагольное имя существительное* preferuje hledisko slovotvorné a označuje tři typy substantiv, která se liší mírou zobecnění:

1. substantivum verbální

„При сопоставлении отглагольных имен *оказание, решение, разделение, увеличение*, и др., с одной стороны, и, с другой стороны, *высказывание, заигрывание, пропитывание, складывание* и др., действительно, может показаться, что перед нами видовые различия.“ А. А. Цой, *Лексико-грамматическая природа отглагольных имен на -ние, -ение и их синтаксические особенности*, Самарканд 1958, с. 88.

2. substantivum dějové

„*Раскрытие, молотья, переноска* ... образуются от глаголов, имеют общий с ними корень и называются *отглагольными существительными*.“ В. М. Орлов, *Отглагольные существительные и пределы их употребления*, Москва 1961, с. 5.

3. deverbativum

„Обычно в *отглагольном имени существительном*, не имеющем суффиксов действия вроде *-вани/е, -ани/е, -ени/е* или даже *-к/а*, приставка ассимилируется предметным значением корня и теряет свою морфологическую индивидуальность. Например: *замок* / но ср. *замкнуть* — *замыкать, сомкнуть* — *смыкать* — *смычка*; *отомкнуть* — *отмыкать* — *отмычка* и т. п.“ В. В. Виноградов, *Русский язык*, Москва 1947, с. 55.

Protože se samozřejmě vyskytuje potřeba názvoslovné diferenciacie zmíněných tří typů substantiv, užívá se pro substantiva verbální popisného názvu *отглагольные имена на -ние*. Viz např. název citovaného Сожова článku nebo úryvek „Многие думают, что в отглагольных именах существительных на *-ние* еще сохраняются видовые оттенки глагола...“ Виноградов, *Русский язык*, с. 118.

Termínu *имена действия*, který zdánlivě koresponduje s českým SD, se naopak někdy používá rovněž jen v zúženém významu pro označení dějových substantiv verbálních.

¹ Z uvedeného příkladu vyplývá, že autor měl skutečně na myslí SD: „... některé zvláštní případy substantiv deverbálních (typu *огнев, забрус*)...“ (J. V. Ве́чка, *Язык и слова odbornых текстов*, Bulletin 2, USL-VA AZ, s. 6).

„Связь имен действий с глаголами . . . проявляется в том, что отглагольные имена, будучи существительными, имеют одинаковые с глаголами основы, например; *исправ-ение* и *исправ-ять*, *увелич-ение* и *увелич-ить* . . .“
Цой, Лексико-грамматическая природа отглагольных имен . . ., с. 85.

Z. J. Suchanovová, *Синтаксические особенности отглагольных существительных со значением действия*, Москва 1964, používá pro SD opisného názvu *отглагольные существительные со значением действия*.²

Názvoslovná problematika tohoto mluvnického úseku není vyřešena ani v mluvnici *Грамматика русского языка АН СССР*, Москва 1954 I, s. 260 (dále GRJ): *отглагольные слова с суффиксом -ни-е (-нь-е)*.

O. S. Achmanovová, *Словарь лингвистических терминов*, Москва 1966, uvádí v podstatě všechny tyto názvy rovněž jako synonyma:

Существительное отглагольное (существительное глагольное, глагольное имя, имя действия) англ. verbal noun (substantive), фр. substantif verbal, нем. Verbalabstraktum. Существительное, образованное от глагольной основы и обозначающее действие (состояние, процесс) как „опредмеченное“, „субстантивированное“, т. е. представляющее его в наиболее общем и отвлеченном смысле. Русск. *тождение, размалывание*.“

K jasnosti a jednoznačnosti výkladů v ruských mluvnicích by přispělo, kdyby byly názvy pro různé typy deverbativ diferencovány podobně jako v češtině. Bylo by možno navrhnout např. tyto názvy:

1. *глагольные³ имена (существительные)* pro substantiva verbální (v názvu je vyjádřeno úzké spojení se slovesem),
2. *(отглагольные) имена действия* pro SD (dějová deverbativa),
3. *отглагольные имена (существительные)* pro deverbativa.

Krátké poznámky zaslужuje i termín *podstatná jména slovesná (substantiva verbální)*. V české mluvnické tradici označuje název substantiva verbální (dále SV) pouze SV dějová. Srv.:

„Substantivum verbale, podstatné jméno slovesné, nazývá se v mluvnici slovanské jméno významu dějového, nomen actionis neutrum, tvořené z participia perfektivi passivi . . .“ (J. Gebauer, *Historická mluvnická jazyka českého*, díl III, Praha 1909, s. 106) „Dějová jména . . . vyjadřují děj nebo činnost v podobě substantivní, např. nesení, lov = lovení, prohlídka = prohlédnutí, prohlášení. Jsou to předně tzv. podstatná jména slovesná, tvořená z přičestí . . .“ (F. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny*, Praha 1951, s. 322).

„Podstatná jména slovesná se tvoří od přičestí trpného příponou -í (nesení, mazání, krytí). Mají dějový význam slovesný a od ostatních podstatných jmen dějových (odvozených od sloves) se liší tím, že vyjadřují vid . . .“ (B. Havránek—A. Jedlička, *Stručná mluvnická česká*, Praha 1959, s. 108).

Pokud SV tento dějový význam ztratilo, je tedy třeba takové substantivum řadit prostě k deverbativům, respektujeme-li uvedené definice, které preferují

² Srv. název článku *Substantiva s dějovým významem v ruské a češtině*, kde Helena Křížková používá tohoto termínu jako souhrnného označení pro SV a SD (Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české III, Praha 1968, s. 81).

³ Tohoto termínu používá např. A. N. Peškovskij, *Русский синтаксис в научном освещении*, изд. 7-ое, Москва 1956, str. 68), ovšem opět v nediferencovaném významu, jednak pro substantiva verbální (взятие, прыганье), jednak pro SD a deverbativa (ходьба, разговор, еда).

hledisko významové. Je však možné vyjít i z hlediska formálního, morfologického. Pak bychom došli k závěru, že SV se tvoří určitými příponami od přičestí trpného a má buď význam dějový („psaní“ jako proces), nedějový abstraktní („psaní“ jako školní předmět) nebo konkrétní („psaní“ = dopis).⁴

Pokud jedno substantivum označuje jak děj, tak konkrétní věc, můžeme tento rozdíl postihnout pouze v kontextu (např. zapalování — зажигание — proces i přístroj v automobilu); taková substantiva se obvyklejě pokládají za kontextuální homonyma.⁵

II. Na další nejednotnost v termínech jsme narazili při *přechodnosti sloves*. V českých a ruských mluvnicích se totiž objevuje dvojitý rozdílné užívání těchto termínů.

V českých mluvnicích a v mluvnicích ruštiny, jejichž autoři jsou Češi, se dělí slovesa obvykle na předmětová a bezpředmětová (podměťová), předmětová se pak dále dělí na přechodná s předmětem přímým, tj. ve 4. p., a na nepřechodná, s předmětem nepřímým.⁶

V ruských mluvnicích, např. v citované GRJ (I, s. 413), se řadí ke slovesům přechodným slovesa, jež vyjadřují „такые действия, которые переходят непосредственно на другой предмет, причем этот предмет обозначается винительным падежом без предлога (прямое дополнение), напр. встретить сестру, выполнить план... Они могут иметь лишь невозвратную форму.

Za slovesa nepřechodná se pak pokládají slovesa, která „выражают действия, не вызывая при этом представления о лицах или предметах, на которые это действие переходит; такие глаголы не управляют винительным падежом без предлога, напр. висеть, путешествовать, радоваться... Они могут иметь как невозвратную, так и возвратную форму“.

Další výklad se zdá z názvoslovného hlediska nelogický: „Многие непереходные глаголы так же, как и глаголы переходные, выражают действие, переходящее на другое лицо или предмет, и требуют для полноты значения, чтобы это лицо или предмет были названы, однако название таких лиц или предметов ставятся не в винительном падеже без предлога, а в других падежных формах без предлогов или с предлогами, напр. заботиться о ком, о чем-либо, завидовать кому-либо...“

⁴ Ve své monografii *Ruská substantiva dějová* (rkp., Brno, FF UJEP, 1968) upozorňujeme na to, jak obtížné je u některých substantiv vést sémantickou hranici mezi dějovým a nedějovým významem slova. Např. A. A. Coj v dále cit. pr. s. 5 řadí do skupiny substantiv, která dějový význam definitivně ztratila, subst. зрение. Ale v optickém termínu „груба прямого зрения“ a „сумеречное зрение“ (vidění za šera) je význam tohoto slova zřetelně dějový.

⁵ Jak uvádí A. A. Coj, *Предложно-именной оборот в современном русском литературном языке*, Автореферат, Москва 1962, s. 5: „Если говорить о полисемии, то она создается не между значением глагольного действия и именным, а между различными оттенками именного или же глагольного значений. Так, например, в слове решение полисемия образуется между значениями 1) „постановление“, „вывод“ и 2) „ответ к задаче“, а не между значениями глагольного действия решение задачи и результата этого действия — решение общего собрания. Srv. také názor L. Horalíka, *Některé závěry ze zkoumání homonymie v jazyce a řeči*, Československá rusistika XIV, 1969, 3, s. 103.

⁶ Ani všechny tyto mluvnice však nezastávají jednotný názor. Např. v *Příruční mluvnicí pro Čechy I*, Praha 1961, s. 153, se řadí k slovesům nepřechodným (непереходные) slovesa bez předmětu nebo s předmětem v pádě jiném než čtvrtém, tedy podobně jako v mluvnicích ruských, v *Příruční mluvnicí pro Čechy II*, Praha 1960, s. 245, pouze slovesa předmětová s předmětem nepřímým.

Все такие глаголы причисляются к непереходным как по своему управлению, так по присущим им образованиям." (Citováno zkráceně, podtrhla V. G.).

To ve stručnosti znamená, že podle ruského úzu jsou slovesa přechodná slovesa s předmětem v akuzativu, nepřechodná pak slovesa podmětová, k nimž se řadí i předmětová s předmětem v pádě jiném než čtvrtém.

Zdá se, že oba způsoby dělení vedou ke zbytečným nejasnostem. Sám výraz „přechodný“ — „переходный“ totiž naznačuje, že děj na nějaký předmět přechází, že ho zasahuje, a to buď přímo, pak je tento fakt vyjádřen bezpředložkovým akuzativem, nebo nepřímou, což se projevuje spojením s nepřímým předložkovým nebo nepředložkovým pádem.

Pro slovesa druhého typu (избежать чего, заботиться о чем, интересоваться чем) mají některé ruské mluvnické velmi vhodný název „косвенно-переходные глаголы“ — tedy nepřímou přechodná slovesa, ale řadí je nelogicky (zřejmě ve vztahu k tvoření pasíva) k slovesům nepřechodným.⁷

Podle našeho mínění by bylo vhodné nazývat nepřechodnými pouze ta slovesa, jejichž děj žádný předmět nezasahuje. Sem by se řadila slovesa podmětová a stavová typu jíti, stárnouti (идти, стареть). Zvratná slovesa vzniklá z přechodných, u nichž je předmět věcně totožný s mluvnickým předmětem (мýти се — мыться) nebo ustupuje do pozadí (vrátit se — вернуться) a je vyloučen přechod děje na nějaký další předmět, by pak mohla být vyčleněna do zvláštní skupiny.

Z podaného výkladu vyplývá náš návrh základního rozdělení sloves podle přechodnosti na

slovesa předmětová (přechodná)	—	—	přímo přechodná (předmět v ak.: vrátit dopis — вернуть письмо)
		—	nepřímou přechodná (předmět v jiném pádě než v ak.: přemýšlet o něčem — думать о чем)
slovesa nepředmětová (nepřechodná)	—	—	podmětová (chodit — ходить)
		—	stavová (stárnout — стареть)
slovesa podmětově-předmětová (мýти се — мыться)			

Pro ruštinu by snad mohly přicházet v úvahu výrazy

глаголы объектные (переходные)	—	—	прямо-переходные,
глаголы безобъектные (непереходные),			косвенно-переходные,
глаголы субъектно-объектные.			

⁷ O. S. Achmanovová v citovaném slovníku uvádí ve vztahu k přechodnosti slovesa mnoho termínů na základě podrobnější klasifikace. Srv. např. pod heslem „глагол“: г. активно-безобъектный, г. безлично-безобъектный, г. инфинитивно-переходный, г. косвенно-переходный, г. непосредственно-переходный, г. непереходный, г. несобственно-переходный, г. переходный, г. посредственно-переходный, г. собственно-переходный.

Pokud jde o slovesný rod, tvoří slovesa přímo přechodná pasívum osobní, slovesa nepřímou přechodná tvoří pasívum neosobní, slovesa nepřechodná pasívum netvoří, slovesa podmětově-předmětová mají tvary mediální.

III. Rovněž je třeba vyjasnit pojmovou náplň termínů *genitiv subjektivý* a *genitiv objektový*. Podle *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy II* J. Bauera—R. Mrázka—S. Žaží, Praha 1960, s. 263, vyjadřuje genitiv subjektivý činitele děje obsaženého v dějovém podstatném jménu, genitiv objektový pak předmět tohoto děje.

GRJ II, 1 má na s. 240 obdobný výklad, ale vzápětí ho zamlžuje poznámkou 2 (s. 241):

„В тех случаях, когда главное слово в словообразовательном отношении может быть в равной мере соотносено с глаголами, имеющими одну и ту же основу и различающимися только наличием или отсутствием аффикса -ся, установить, выражает ли зависимое слово субъект действия или объект его, часто бывает трудно а даже невозможно вне контекста, напр. развитие сельского хозяйства (ср. развивать сельское хозяйство и сельское хозяйство развивается).“

Toto vysvětlení zapomíná na to, že v původním výkladu se hovoří o genitivu subjektivém jako o genitivu označujícím sémantického činitele děje, kdežto subst. „хозяйство“, ač je v posledním příkladu mluvnickým podmětem, je pouze patientem, cílem trpného děje. Z toho je zároveň zřejmé, že název genitiv subjektivý a objektový svádí k mylnému pojetí, jak ukážeme ještě dále.

V citovaném slovníku lingvistických termínů O. S. Achmanovové jsou příklady na genitiv subjektivý a objektový voleny tak, aby jejich výklad byl nesporný (v prvním případě приезд делегатов, выступление артиста, крик неслышка, приказ директора, ве druhém выполнении плана, чтение доклада, постройка фабрики, ср. выполнить план, читать доклад, построить фабрику), ale dva výrazy ze synonymní řady názvů pro první pojem ukazují možnost mylného chápání. Z řady родительный деятеля, родительный субъекта, субъектный генитив se vymykají jako nestejnorodé výrazy подлежащий генитив, родительный подлежащего. Jde o to, jak jsme už uvedli, že podmět (подлежащее) z matricového výrazu se může promítnout jako genitiv subjektivý i genitiv objektový ve výrazu transformovaném: делегаты приехали-приезд делегатов (gen. subj.), план выполняется (vedle выполняют план) — выполнение плана (gen. objekt.).

Je snad dostatečně zřejmé, že termíny genitiv subjektivý a objektový vedou při totožnosti názvů pro gramatický a logicko-sémantický subjekt a objekt k názoru, že např. subjektivý genitiv je takový genitiv, jenž se stává gramatickým subjektem (podmětem) při zpětné vazbě atributivního syntagmatu k syntagmatu predikativnímu. Jak jsme ukázali, nesprávnost tohoto pojetí se projevuje při časté dvojí možnosti zpětné vazby, tedy při existenci dvou matricových výrazů (plán se plní, plníme plán — план выполняется, выполняют план), kdy bychom mohli, vycházejíce z daného názvu (подлежащий генитив, родительный подлежащего) a názoru stejný genitiv (plnění plánu — выполнение плана) zároveň určit jako objektový i subjektivý.

Protože tedy stejný termín subjekt, objekt vzhledem k členění věty (podmět, předmět) a termín subjekt, objekt, který má logicko-sémantickou náplň

(agens, patiens), vede k nejasnostem a mylným výkladům, bylo by snad lépe zavést názvy, které by jednoznačněji postihovaly podstatu vztahu závislých genitivů k řídicím SD. Celkem vhodné se zdají názvy *genitiv agentní* a *genitiv patientní*, v ruštině snad *genitivus (родительный) агенса, пациенса*.

Ani tato dvě nově navrhovaná označení by nevyřešila problematiku charakteru genitivů po SD úplně. Ve své citované práci podávám k této otázce obsáhlejší výklad, zde jen stručnou zmínku. Rozdílný charakter genitivů po SD je možno určit podle zpětné vazby k matricovým výrazům.

1. V jednom typu syntagmat — s genitivem agentním — jde o jednoznačnou vazbu od matricového výrazu k transformovanému výrazu a jednoznačnou zpětnou vazbu k výrazu matricovému. Agens je v matricovém výrazu vždy podmětem, sloveso je podmětové nebo předmětové nereflexivní sloveso nebo reflexivum tantum:⁸

отец приедет	—	приезд отца	—	отец приедет
отец поет	—	пение отца	—	отец поет
отец смеется	—	смех отца	—	отец смеется

2. V druhém typu syntagmat — s genitivem patientním — je patiens v matricovém výrazu buď objektem (předmětem) po nereflexivním tvaru slovesa nebo cílem trpného děje (podmětem) při reflexivním nebo opisném pasivním tvaru slovesa:

выполняют план	—	выполнение плана	—	выполняют план
план выполняется	—		—	план выполняется
решили задачу	—		—	решили задачу
задача решилась	—	решение задачи	—	задача решилась
задача была решена	—		—	задача была решена

Obtížnost stanovit prioritu jednoho z těchto základových výrazů nás vede k myšlence, že jako matricový výraz pro genitiv patientní je vždy nutno brát pouhé objektové syntagma s infinitivem — *řešit úkol* — *решить задачу*.⁹

3. Genitiv v dalším typu syntagmat — *возвращение отца* — může být chápán jednak jako genitiv patientní, stejně jako *возвращение книги*, jde pak o zpětnou vazbu k výrazům

отец был возвращен		книга была возвращена
отца возвратили		книгу возвратили, ¹⁰

jednak jako genitiv, pro který by bylo možno přijmout název *mediální* nebo

⁸ Aktuální časové zařazení závisí na širším kontextu; zde tento aspekt kvůli zjednodušení výkladu eliminujeme a uvádíme možné varianty vhodné z hlediska názornosti výkladu. Stejně zjednodušeno je i hledisko vidu.

⁹ Ve své zmíněné monografii jsme ukázali, že jednoznačné stanovení genitivu agentního a patientního v pouhém dvoučlenném syntagmatu je možné v sedmi případech z osmi, zavedeme-li při zkoumání hledisko přechodnosti základového slovesa a jeho vazby na třídu živých osob, neživých předmětů nebo obojí.

¹⁰ Zdá se, že syntagma *отец возвратился* — *книга возвратилась* (v pasivním významu) není paralelní, viz řídké případy používání reflexivního slovesa v pasivním významu u jmen osob (*он воспитывался у бабушки*).

demiaktivní, pro ruštinu snad *генитив (родительный) медиальный*:
возвращение отца — отец возвратился (сам)¹¹

V tomto případě je vyloučena vazba k matricovému výrazu *отец возвратил*.

4. Existuje rozdíl mezi genitivu ve výrazech *развитие промышленности* — *развитие цветка*. *Развитие промышленности* má matricový výraz *развивать промышленность* a zpětnou vazbu k syntagmatům *развивают промышленность (ak.)*, *промышленность (nom.) развивается*, druhé syntagma má jen matricový výraz *цветок развивается*. U prvního syntagmatu se předpokládá činnost nějakého agentu (i když neurčitě pojatého), ve druhém takového vnějšího agentu není. V obou případech je vyloučena vazba k matricovému výrazu *промышленность развивает*, *цветок развивает*, v prvním případě jde jasně o genitiv *patientní*, v druhém případě o genitiv *mediální (demiaktivní)*. V podstatě se jedná vlastně o jedno SD ve vztahu ke dvěma slovesům — *развивать*, *развиваться* (srv. češtinu — *прұмысл i květ se rozvíjí*, ale jde o rozvoj *прұмыслу a rozvíjení květu*).

5. Podobně by bylo možno nazvat mediálním (demiaktivním) genitiv po SD, jež jsou kompozity s první složkou *само-* (popřípadě *авто-* ve stejném významu, v češtině „*samo-*“, „*sebe-*“, „*svě-*“ nebo „*auto-*“). Připojení této složky k SD má v ruštině i češtině podobnou funkci jako připojení k tranzitivům částice *-ся*, která je mění v intranzitiva (protože jejich intenci vrací k agentu — srv. *мыть — мыться*); není to sice prostředek tak univerzální a gramatikalizovaný jako připojení částice *-ся* ke slovesům, neboť tato kompozita jsou často od svých simplicíí diferencována sémanticky, ale pokud jde o přechodnost, má kompozice pokaždé stejný důsledek: vylučuje přechod děje na další předmět, protože označuje, že se činnost vyjádřená substantivem dějovým zase vrací na agens jako na objekt. Tato kompozita jsou dosti frekventovaná hlavně v odborném stylu a první komponent může přistupovat k SD s rozmanitými slovtvornými formanty. Např.:

самовыравнивание	— autoregulace
саморазвитие	— samočinný vývoj, sebevzdělání
саморегуляция	— samooprava
самопомощь	— svépomoc
самозащита	— sebeobrana
самоконтроль	— sebekontrola, vlastní kontrola
автогенеа	— autogeneze
автократия	— autokracie, samovláda

U tohoto typu syntagmat existuje zpětná vazba opět jen k jedinému typu matricových predikativních syntagmat. Např. *саморазрушение горных пород* má zpětnou vazbu jen k syntagmatu *горные породы разрушаются*, ale nikoli *горные породы (ak.) разрушают*, ani *горные породы (nom.) разрушают*.

¹¹ Čeština zde, zdá se, agentní a patientní pojetí řeší slovtvorně — „návrát“ implikuje (demi)aktivní pojetí děje, „navrácení“ spíše pasivní (např. *наврأت dítě ze školy — dítě se наврأتило, наврácení dítěте uneseného gangстеры — dítě было наврácено*). Ruština právě u substantiva *возвращение* tuto možnost nemá (*возврат* má poněkud jiný význam), i když v systému tato možnost rovněž existuje — např. *отъез — отозвание* (srv. článek G. I. Richterа, *Словобразовательные параллели в системе русских имен действия*, *Русский язык в школе*, № 4, 1957, s. 25—29).

Závěr

Posouzení tří druhů mluvnických termínů ukázalo snad dostatečně jasně, v čem je potíž při volbě adekvátního termínu pro určitý mluvnický jev.

Podobně jako např. při rozlišování slovních druhů uplatňuje se při volbě našich termínů hledisko významu a hledisko mluvnické formy. Bylo by zajisté ideální, kdyby jedno z těchto hledisek bylo vždy kritériem základním, druhé diferencujícím vnitřně. Existující mluvnické názvosloví je však celkem značně různorodým z hlediska tvoření termínů, nevznikalo podle předem stanovených jednotných kritérií a východisek. Je zcela pochopitelné, že dnešní rozvoj lingvistického myšlení spolu s nutností dohodnout se na společném jazyce i v měřítku nadnárodním je pak faktorem, který panující zvyklosti spíše narušuje, než aby se projevoval jako konsolidační prvek. Je zřejmé, že tento přirozený proces živelného vytváření nových termínů, z nichž pouze některé vejdou do metajazykového úzu, měl by být časem regulován. Neobyčejně odpovědná úloha připadá zpracovatelům mluvnic, kteří by se měli zamyslet nad adekvátností termínů přes všechnu složitost jazykové situace. Jak nakonec vyplývá z našeho výkladu, netýká se toto zamýšlení jen termínů nových. V lingvistické praxi často dochází i k přehodnocování termínů tradičních, přičemž velkou roli hraje interference dvou zmíněných hledisek — významového a gramatického. Srv. (ad III) výklad o genitivu subjektivém a objektovém, kde jde o interferenci sémantického a gramatického pojetí názvu subjekt a (ad II) výklad o přechodných slovesech. Zde se pravděpodobně původně sémanticky motivovaného termínu „přechodný“ začalo používat pro gramatickou formální vazbu sloves se 4. p.,¹² původní protikladnost sloves přechodných (s předmětem) a nepřechodných (bezpředmětových, podmětových), byla zaměněna pojetím protikladnosti formálně gramatické (slovesa přechodná = slovesa pojící se s bezpředložkovým akuzativem, slovesa nepřechodná = slovesa pojící se s ostatními předložkovými i bezpředložkovými pády). Jak je zřejmé z citovaného hesla Achmanovové, termín *переходный глагол* má trojí interpretaci, z nichž druhá a třetí se v podstatě vylučuje. Jak je vidět z hesla „*глагол косвенно-переходный*“, vrací se původní pojetí přechodnosti.

Podklid jde (ad I) o substantiva s dějovým významem, je v ruské mluvnické tradici preferována v názvosloví motivace slovtvorná, odtud nediferencovaný název „*существительные отглагольные*“, který je okazionálně specifikován dodatečným určením („на -ние, -тиех“, „со значением действия“); tyto vý-

¹² Srv. Karl Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Strassburg 1904, s. 492: „Der Gegensatz von transitiver und intransitiver Bedeutung ningt zunächst von der verschiedenen Natur des Sinnes der Grundelemente des Wortes, der „Wurzel“, ab, vgl. z. B. do — ‚geben‘ und ‚es-sein‘.“ O. S. Achmanovová ve zmíněném slovníku: „*Глагол переходный*, англ. transitive verb, фр. verbe transitif, исп. verbo transitivo. 1) Глагол со значением действия, которое распространяется на предмет, не являющийся субъектом действия. 2) Глагол, естественно вступающий в сочетание с винительным падежом существительного без предлога. 3) Глагол, способный к сильному падежному управлению. *Глагол непереходный* (глагол безобъектный...) Глагол со значением действия, не подразумевающего предмета, на который это действие естественно направляется. — Русск. жить, расти, умирать, каплять, чихать. *Глагол косвенно-переходный*, англ. indirect-transitive verb. Глагол, управляющий существительным с косвенным падеже (с предлогом или без предлога), но семантически сближающийся с переходными глаголами. — Русск. выпить воды, овладеть языком, надеяться на спасение.“

razy však nejsou pro svou multiverbální podobu vhodné jako termíny. Proti tomu česká „podstatná jména slovesná“ (substantiva verbální) představují jen jeden slovotvorný typ, tvořený od participia perfekti passivi příponou -ní, -tí. Diskusní z dnešního hlediska zůstává čistě dějové pojetí těchto substantiv. Název „substantiva dějová“ (lépe deverbativa dějová) v různých variacích pak jasně subsumuje i onu slovotvornou verbálnost, termín „deverbativa“ je zcela jednoznačný „střeškový“ termín.¹³

Toto malé zamyšlení nad užíváním některých mluvnických termínů chtělo upozornit na to, že mluvnická terminologie do značné míry odráží nebo by měla odrážet současný stav lingvistického bádání a že tato zdánlivě okrajová oblast je velmi důležitá, mají-li být lingvistická sdělení obecně a jednoznačně srozumitelná.

K NĚKOLIKM GRAMMATICESKIM TERMIŇAM

При выборе грамматического термина необходимо соблюдать несколько основных критериев, чтобы термин исполнял по возможности лучше многочисленные требования предъявляемые к нему. В настоящей статье рассматриваются три группы грамматических терминов несоответствующих сущности грамматических явлений, или же не согласованных в русской и чешской грамматической терминологии. После объяснения проблем, связанных с отдельными терминами, предлагаются на обсуждение новые, или в новых значениях применяемые названия.

I. В соответствии с классификацией и принятой чешской терминологией полезно ввести соответствующие русские названия: *substantiva verbální* — *глагольные имена (существительные)* для до сих пор так называемых отглагольных имен (на -ние, -тие), напр. несение, открытие; *dějová deverbativa* — *(отглагольные) имена действия* для до сих пор так называемых отглагольных имен (со значением действия), напр. несение, открытие, молотба, клепка; оставить термин *deverbativa* — *отглагольные имена* в качестве наиболее общего названия для имен образованных от глагольных основ, напр. несение, открытие, молотба, клепка, замок, предохранитель.

II. Чтобы согласовать в обоих языках классификацию и названия глаголов с точки зрения переходности, предлагается следующая основная терминология:

<p>slovesa předmětová (přechodná) глаголы объектные (переходные)</p>	—	<p>— přímo přechodná (vrátit dopis) — přímo-переходные (вернуть письмо) — nepřímá přechodná (přemýšlet o něčem) — косвенно-переходные (думать о чем)</p>
<p>slovesa nepředmětová (nepřechodná) глаголы безобъектные (непереходные)</p>	—	<p>— podmětová (chodit) — подлежащные (ходить) — stavová (stárnout) г. состояния (стареть)</p>

slovesa podmětově-předmětová (mýt se, vrátit se)
глаголы субъектно-объектные (мыться, вернуться)

III. Применение термина субъект в двух значениях („деятель глагольного действия“ и „подлежащее“) приводит к неправильному восприятию термина „родительный субъекта“ — „genitiv subjektový“ (→ „родительный подлежащего“ вместо единственно правильного „родительный деятеля“). Поэтому предлагаются новые

¹³ Z hlediska mezinárodní lingvistické spolupráce jsou co do srozumitelnosti a jednoznačnosti dosud nejvhodnější termíny latinské, které však bohužel většinou v ruské mluvnické terminologii nejsou příliš vžité.

однозначные термины в зависимости от обратной связи этих синтагм с синтагмами-матрицами:

genitiv agentní — генитив (родительный) агенса:

приезд отца — отец придет

genitiv patientní — генитив (родительный) пациенса:

чтение письма — читать письмо (читают письмо, письмо читается)

genitiv mediální (demiaktivní) — генитив (родительный) медиальный:

возвращение отца — отец возвращается (сам)

развитие цветка — цветок развивается

саморазрушение горных пород — горные породы разрушаются.

